

DISKUSE

Husitská ideologie a problémy jejího studia

Velké a náročné thema, které si zvolil Robert Kalivoda pro svou obsáhlou knihu o husitské ideologii,¹ patří ke klíčovým problémům dějin českého filosofického a politického myšlení. Přes úsilí generací historiků zůstává stále ještě mnoho míst z dějin husitské revoluce neosvětleno, objevují se nové otázky a vzniká především potřeba i známé věci řešit nově. Kalivoda se pokusil vytvořit dílo, které by obsáhlo husitskou ideologii jako celek v jejím složitém vývoji i pestrém obsahu, svůj záměr provedl v pozoruhodné synthese a přinesl velký fond nových poznatků a hodnocení, jež vyvolávají zaslouženou pozornost i živou odezvu v odborné veřejnosti.

Hlásíme-li se do diskuse, která se o Kalivodově knize rozvíjí,² děje se tak ne snad z toho důvodu, že bychom měli před sebou práci z dějin státu a práva (ve skutečnosti není této tematiky v Kalivodově spise mnoho), nýbrž proto, že i právního historika nutně zajímá filosofické a politické myšlení husitské epochy, že i on bude muset napříště v široké míře používat Kalivodovy knihy a vyrovnávat se s jeho výsledky. Právní, politické i filosofické myšlení spolu těsně souvisí, má své zdroje a podněty v týchž nebo velmi blízkých jevech hospodářských a společenských a vzájemně se prolíná tolika společnými znaky, že nelze mnohdy vést mezi nimi přesně dělicí linii.

Kalivodova práce je dílo průkopnické s mnoha přednostmi takového vědeckého činu, avšak i postižené jeho některými pochopitelnými nedostatky. I když dosavadní bádání přineslo bohaté a zčásti i velmi cenné příspěvky pro řešení souborného thematicu husitské ideologie, přece jen neposkytuje dostatečně pevnou oporu pro skutečné a jisté závěry, má mnoho mezer a je třeba je leckdy velmi kriticky a opatrně přijímat. Kalivodův pokus o synthesisu tedy nemohl počítat s dostatečným základem předcházejících prací, musel mnohokrát polemicky bojovat proti dřívější literatuře, pokoušet se o původní rozbor pramenů a v řadě otázek nezbývalo autorovi nic jiného, než jít samostatně neprobádanou cestou. Není tedy jeho synthesisa dílem, které by konečným způsobem shrnovalo

¹ Robert Kalivoda, *Husitská ideologie*, Nakladatelství ČSAV, Praha 1961, str. 560, cena 55 Kčs.

² Z dosud vyšlých recenzí uvádím: Josef Mack, *Rudé právo* z 14. III. 1962; J. Zumr, *Literární noviny* č. 16 z 21. IV. 1962; Frant. Šmahel, *ČSČH* 10 (1962), 400—406; Emil Pražák, *Česká literatura* 10 (1962), 249—251; Jiří Kejř, *Historie a vojenství*, 1962, č. 4, 565—569. Nejzávažnější z dosavadních literárních úvah o Kalivodově knize je článek Milana Machovce, *K zápasu o náročnější metodologický přístup k středověké myšlenkové látce*, *Filosofický časopis* 10 (1962), 398—419, který byl též základem diskuse, pořádané redakcí *Filosofického časopisu*, jejíž průběh viz tamtéž, 790—824, odpověď Kalivodovu tamtéž, 11 (1963), 228—263. Speciálně Kalivodovým hodnocením Husa se zabýval Paul de Vooght, *Jean Hus à l'heure du marxisme-léninisme*, *Revue d'histoire ecclésiastique* 57 (1962), 493—500.

práci předchůdců a dovršovalo jako závěrečné slovo epochu vědeckého úsilí, nýbrž naopak je otevřením nového badatelského ruchu a tvoří východisko k příštím spisům detailního i rámcového charakteru. Podněty, které z Kalivodovy knihy přicházejí, budou nadlouho působit na příští bádání, ať již bude moci souhlasně jeho myšlenky rozvádět, nebo třeba i stavět své these v polemice proti jeho závěrům. Jeho knize se nebude možno vyhnout snad v žádném směru bádání o husitství, vždy bude nejen možno, nýbrž přímo nevyhnutelno z ní čerpat nebo se s ní ve vážné diskusi vyrovnávat.

Kalivodova kniha tak ukazuje, jaký je dnešní stav bádání, v čem je jeho síla, avšak ukazuje i dosti plasticky, které problémy nejsou ještě zralé k bezpečnému zpracování. Tím se stává jakýmsi ukazatelem, které otázky jsou ještě otevřeny pro studium husitské ideologie, jaké předpoklady je nutno vytvořit pro její plné zvládnutí a pochopení, kde již je možno vyslovit uspokojení nad dosaženými výsledky a kde jsou naproti tomu povážlivější nedostatky.

Tyto řádky nemají být v obvyklém smyslu recensí Kalivodovy knihy, i když se jí samozřejmě budou běžně zabývat, vycházet z jejích formulací a hodnotit její přínos. Jejich snahou bude též ukázat, jaké problémy stojí před příštím průzkumem. Mohou tedy být jen skromným příspěvkem do diskuse, vyslovením názoru pracovníka jiného vědního oboru, třeba snad v mnohém příbuzného.

•

Robert Kalivoda přistoupil ke své práci s vědomím odpovědnosti za své výsledky a se snahou proniknout co nejhlouběji do dějin husitského myšlení i názorových bojů převratné epochy. I přes různost mínění o jeho knize, která se vyskytují a jistě i nadále budou vyskytovat v recenzích i při jejím užívání v příští práci, neozve se, myslím, nikdy hlas popírající její hodnoty, hlas v podstatně negativní. Nebude možno upřít Kalivodovi uznání pro jeho výkon, snahu po proniknutí do myšlenkového světa vzdáleného nám již více než půl tisíciletí a přece na druhé straně právě naší době svou tradicí tak blízkého, sčtetlost v literatuře, ze které mu unikly jen některé menší práce nepodstatného významu pro dnešní stav vědomostí, poctivou snahu analyzovat zevrubně dostupné prameny či barvitý a výstižný styl, i když snad pro čtenáře hodně náročný.

Rámec této rozpravy nedovoluje zabývat se podrobně všemi otázkami, jichž se dotýká Kalivoda; k tomu prostě nedostačuje omezený rozsah tohoto sborníku. Nebude snad nespravedlivé, omezím-li proto spíše část, kde podle mého mínění je třeba vyslovovat souhlas s autorem, neboť tu by nebyl již podán celkem žádný podstatný příspěvek k tomu, co již bylo řečeno jím samým, a bude-li věnována pozornost spíše části polemické a celkovým úvahám na okraji jeho knihy o příštích potřebách bádání o husitské ideologii.

Plyne-li tedy z povahy věci, že větší část této rozpravy se bude zabývat některými nedostatky či mezerami Kalivodova díla, neznačí to samozřejmě, že by celkový úsudek o něm vyzníval nepříznivě. Naopak míním zdůraznit, že přes některé, třeba i dosti vážné výhrady, jsem přesvědčen, že přednosti a přínosné poznatky Kalivodovy práce převažují nad jejími nedostatky a mezerami. Nicméně ve dvou zásadních věcech bych přece jen nechtěl zamlčet svůj výslovný souhlas. Je to především při všeobecné úvaze o charakteru husitské revoluce. Kalivoda dospívá na základě velmi pozorné analýsy a s přihlédnutím k charakteristikám různých typů revoluce k názoru, že husitství je skutečnou revolucí, která si plně zaslouhuje tohoto označení. Tato partie knihy přesahuje rámec

husitské ideologie a je, jak jsem přesvědčen, i přínosem pro všeobecnou teorii revolucí. Opravdu jen označením revoluce je možno adekvátně vysvětlit historické místo husitství se všemi změnami, které přineslo, rozlišit epochu vlastní „revoluce“ od jejích dlouhých přípravných let, kvalitativně odlišit husitství od dřívějších hnutí a vzpour a vystihnout přesněji jeho místo v celkovém vývoji politických učení.

K nejcennějším místům knihy patří i pečlivé sledování rozvoje chiliastické myšlenky u táborů. I když zde v některých jednotlivostech lze vyslovit výhrady, jak budou uvedeny dále, přece jen postupné rozvíjení chiliastických představ, jejich vnitřní proměny v relaci k potřebám situace, jejich třídní obsah i strhující účinek na masy lidu jsou vysledovány s přesvědčivou úplností na základě bedlivého vážení zachovaných zpráv. V této partii je těžiště i vrchol Kalivodovy knihy a na tomto úsudku, který, jak jsem přesvědčen, bude sdílet i rozhodující většina čtenářů, nemění celkem nic ani některé námitky. V takové úplnosti — s výjimkou jediného Josefa Macka, jehož záběr byl ovšem určen jiným hlediskem — se dosud nikdo táborským chiliasmem neobíral a Kalivodovy výsledky budou proto i vodítkem pro příští literaturu historickou.

Nemělo by smysl zabývat se v tomto článku některými drobnými nepřesnostmi Kalivodovy knihy, které nemají vliv na celkovou její koncepci a nemění jistě ani celkový příznivý úsudek o ní.³ Naproti tomu přece jen jistým rušivým živlem je způsob, jakým Kalivoda pracuje s poznámkovým aparátem. Nejde tu jen o nepříjemné zařazení poznámek vždy souhrnně za celou kapitolu, které nutí čtenáře neustále hledat na různých místech knihy, což rozptyluje pozornost při sledování autorova výkladu, nýbrž především o systém, jak jsou poznámky podávány. Někde i několikastránkové obsáhlé výklady, nahrazující ve skutečnosti malé články, které mohly být případně jen s malým pozměněním či doplněním publikovány i samostatně, jinde nadbytečné pouhé odkazy na strany vlastní knihy. Mnohdy jsou v poznámkách velmi daleko zavádějící výhledy do příštího vývoje, hlavně srovnání se směry reformačními, jdoucí až mimo rámec tematu a zavinující někdy až jakousi neohraničenost výkladu, jindy jsou tam odsouvány poznatky a postřehy, které by patřily do vlastního textu.

Jinou okolností, která ve vědecké práci je slabinou, je citování pramenných textů v překladech, a to i tam, kde edice originálních textů jsou po ruce. Snad je možno ještě tolerovat citování kroniky Vavřincovy z překladu Heřmanského; jde o překlad spolehlivý a moderní, opatřený bohatými poznámkami a vysvětlivkami, těžko se však lze smířit s citováním Husových spisů ze starého a nevyhovujícího překladu ve vydání Svobodově a Flajšhansově. Mezerou v našich edicích je neúplnost v přístupnosti díla Želivského; tu je vítanou náhradou výbor Molnárův, ovšem Kalivoda odtud mnohdy cituje i části vydaných kázání.

V jisté míře bude čtenář neuspokojen přílišnou rozvleklostí některých partií, kde úspornější vyjádření a upuštění od základních informací, které je možno u odborného uživatele knihy předpokládat, by bylo ušetřilo nejen dosti významnou část rozsahu, nýbrž i čtenářovou námahu a trpělivost, neboť prokousávat se objemným svazkem Kalivodova díla klade značné nároky na pozornost a soustředění.

•

³ Mám na mysli drobnosti, zaviněné prostým přehlédnutím, což při práci tak rozlehlé se může snadno přihodit, či podružná přehození časového sledu událostí v odstavcích, jež shrnují politický rámec rozvoje učen.

Kalivoda vymezil v předmluvě ke knize svůj vědecký záměr a program práce především na vysledování postupného vzniku selsko-plebejských názorů, které pokládá za vrchol husitského myšlení, a tomuto cíli podřídil i výběr látky, zkoumání vztahů mezi husitskými směry i relací k předcházejícímu ideovému vývoji, ať již k názorům lidových sekt nebo k naukám učené kritiky. Uvědomil si ovšem sám, že tím není vyčerpána ještě celá husitská ideologie, a upozornil proto, že bude třeba věnovat příští pozornost zejména ideologii měšťanského husitismu i učení sama Husa, pokud obsahuje jiné prvky než ty, které vedou přímo k selsko-plebejskému radikalismu. Sám pak slibuje speciální práci, věnovanou učení Chelčického, které právem pokládá za vrcholný produkt teoretické práce vycházející z husitství. Takto vymezený a přesně určený úkol také skutečně v mnoha směrech splnil. Potud mu jistě není možno činit výtky, že snad některou část husitského učení do své práce nepojal. Ovšem diskutovat lze o tom, zda takovéto vymezení látky je správné, a o tom, které úkoly i po Kalivodově knize zůstávají před příštím bádáním o husitské ideologii.

Přes ucelenost a programově volenou linii výkladu se mi zdá přece jen sporné, zda takto vymezený záběr je způsobilý podat uspokojivý obraz husitské ideologie jako celku. Teoretická práce autorů měšťanského zaměření měla i po Husovi daleko hlubší vliv na utváření radikálních názorů, jako je tomu např. v určitých obdobích díla Jakoubkova. Avšak nejen ve vztahu k vyvrcholení selsko-plebejské ideologie je třeba hledat význam měšťanských směrů. Hluboká a pronikavá práce husitských mistrů na pražské universitě má svou samostatnou cenu a význam pro rozvoj celého husitství, v prvních fázích dokonce klíčový význam. A tu myslím, že vymezení Kalivodova tematu, jak je naznačil v předmluvě a provedl ve svém celém textu, je přece jen zúžením celého pojetí husitské ideologie. Soudím, že příští úsilí o poznání husitské ideologie si bude muset všimnout některých jevů v širším měřítku, než jak je Kalivoda ponechává příštímu bádání nebo sám vyhrazuje svému dalšímu dílu. Toto rozšíření je třeba provést ve dvojím směru.

V prvním směru bude třeba zkoumat učení a názorový vývoj různých husitských proudů a skupin v daleko širší členitosti a rozsáhlejším časovém období. Půjde o obtížnou úlohu studia nejen učené literatury universitní, která reprezentuje hlavně názory umírněného křídla měšťanského, nýbrž i o sám Tábor po převážnou dobu jeho existence. Jedním z prvních úkolů je nový všestranný rozbor Husova učení, které nabývá na aktuálnosti ještě více nyní, kdy se stal velmi vážný pokus vrátit Husa katolicismu.⁴ I další postavy pražské university si zaslouží bedlivé pozornosti a komplexní odpověď na historické místo husitské ideologie ve vývoji evropského myšlení, sociálních, politických i právních nauk nebude možno dát bez rozboru díla Jakoubka ze Stříbra, Petra Payna, Jana Rokycany atd. Nesmí chybět ani Tábor po roce 1421, zejména Biskupec, je třeba znovu důkladně a soustavně probrat i názory Želivského, kterého Kalivoda sice několikrát široce a v hluboké analýze bere ku pomoci svých výkladů, soustavnou pozornost mu však nevěnuje.

⁴ Paul de Vooght, *L'hérésie de Jean Hus a Hussiana*, Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 34 a 35, Louvain 1960. Toto velké dílo, jehož výsledky je nutno brát v úvahu s plnou vážností, neměl ještě Kalivoda k dispozici. Pojetí de Vooghtovo se kvalitativně liší od starších tendencí rekatolisovat Husovo učení, projevených zejména ve spisech Kybalových a Pekařových, jejichž závěry Kalivoda podrobil pečlivému zkoumání a rozpoznal i jejich politické kořeny.

Před příštím historikem husitské ideologie stojí potřeba studia několika desetiletí, nabitých spory, diplomatickými jednáními, pokusy o smír stanovisek stran, polemikami s odpůrci nejrůznějšího zaměření. Dějinně významné dispute na koncilu basilejském, boje s Táborem ve čtyřicátých letech a konečně i polemiky doby poděbradské — i to vše patří k husitské ideologii. Její vyústění dvojím směrem, jaknak v Jednotu bratrskou, jednak v ústupovou linii umírněného utrakvismu, může být teprve časovým mezníkem, kde může přestat úsilí o poznání husitského myšlení.

Ve druhém směru není ideologií toliko filosofický obsah a politické tendence. Sem patří jako nutná součást i učení o státu, právně politické nauky, poměr státu a církve, rozbor názorů na mravnost i názorů na umění, v husitství tak důležitých a tolikrát již rozebíraných literaturou. Na všech těchto polích čeká pracovníky v husitských dějinách stále ještě veliká práce, kterou bude potřeba vykonat k úplnému osvětlení husitské ideologie ve všech jejích aspektech a historických proměnách. Nelze popřít, že Kalivodova kniha je k této práci vítaným vkladem.

Kalivoda bedlivě analyzuje filosofické názory významných předhusitských myslitelů, kteří byli ideovými zdroji husitské teorie, sleduje jejich učení i jejich prameny a potom odtud vyvozuje spojitosti, jež je vedly k jejich politickým názorům. Není jistě málo případů, kdy tento postup je zcela oprávněn, ovšem leckde bude třeba postupovat opačně, to je uvědomit si třídní příslušnost a politické názory toho či onoho myslitele, poznat, které síly společnosti a která historická fakta determinovala jeho myšlení, které skupině chtěl svým dílem sloužit, a odtud poznávat, proč se pro určitý směr filosofický rozhodl a v čem opět užíval nazpět jeho metody pro objasnění svých tendencí politických. Tento postup by byl asi vhodnější zejména u Viklefa, jehož filosofické názory byly ve značné míře podmíněny i potřebami anglické politiky a jejichž hlásání bylo umožněno i ochranou, kterou Anglie tehdy mohla poskytovat před zásahem inkvisice.

Při rozboru Viklefova učení a jeho zdrojů si Kalivoda bedlivě všiml učení Bradwardinova, avšak přece jen mu zde zůstala mezera: v celé partii o Viklefovi a učení předchůdců husitství, ba v celé knize nepadlo jméno Richard Fitz-Ralph. A přece je to autor, jehož pronikavý spis *De pauperie Salvatoris*⁵ slouží jako nesmírně bohatá předloha nejpolitičtějšího spisu Viklefova *De civili dominio*, který je jedním z nejvíce citovaných a užívaných jeho děl v husitské literatuře, a to právě jako opora pro úvahy politické! Ba dokonce *Armacanus* patří k častým autoritám přímo husitské literatury, např. svým spisem *De quaestionibus Armenorum*. Zde je tedy nutno opravdu této neúplnosti litovat a příštím bádáním ji napravit.

Věnoval-li Kalivoda tak značnou pozornost zdrojům husitských názorů ať již v lidovém sektářství či v učené teorii, přece jen v jednom zůstal dlužen: to je při pomnutí tzv. předchůdců Husových v Čechách. Teoretická práce, vzniklá na pražské universitě v letech před Husem, není bez souvislosti se základy Husova učení, rovněž není možno přecházet téměř mlčením M. Matěje z Janova, jehož

⁵ Vydáný ve *Wyclif's Latin Works XI*, 257 až 470, ed. R. L. Poole.

obrovské dílo bylo dobře známo a sloužilo často jako přímá předloha spisů husitských myslitelů; těžko lze pominout ovzduší, z jakého vzešly spisy i sociální zásahy Milíčovy, které už předznamenávalo budoucí živou půdu, na níž budou vznikat názory již husitské.

Kalivoda se všude snaží pochopit úzké sepětí názorového vývoje lidových mas s „vysokou“ učenou teorií a nikde neodmítá schopnost lidu pochopit a porozumět zásadním problémům nauky. Je to jistě správné překonání názoru, který někdy v naší literatuře posledních let pronikal, že totiž lidovým masám byla učená literatura zásadně cizí, že nemohly porozumět složitým theologickým sporům a že není proto možné předpokládat hlubší spojitost lidového hnutí s univerzitní učeností. Kalivoda naopak dokázal, že právě učená teorie dodala lidovým názorům jejich teoretickou páteř a vyjasněnost.

Opravdu je nutno přijímat u našeho lidu v době předhusitské a husitské vysokou úroveň politického a teoretického myšlení a neváhal bych ani tvrdit, že v tomto směru daleko převyšoval všechny země sousední. Stačí si uvědomit, že i uzavřené univerzitní disputace byly středem zájmu u lidí, kteří jinak s univerzitou neměli celkem nic společného,⁶ že pražské universitě docházely žádosti měst o odpověď, jak se mají zachovat v otázce přijímání z kalicha, že i vzdělaný Aeneas Silvius nemohl odmítnout své opravdové uznání znalostem bible v českém husitském prostředí, že máme doklady o vzdělanosti husitských žen. Stačí prolistovat některou postilovou sbírku, třeba i tak lidového kazatele jakým byl Želivský, aby jasně vynikla i úroveň posluchačstva, ke kterému mluvil. I při veškeré aktuálnosti obsahu kázání a při vši jejich politické účelnosti se vyznačují bohatým učeným aparátem a vysokou abstrakcí myšlení. Posluchačům byly běžné základní theologické pojmy, setkávali se s důležitějšími jmény učenců, vyznali se v biblí. Jistě není možné tvrdit, že mohli rozumět všem složitým jemnostem theologických polemik, avšak jejich obsahovému jádru mohli porozumět, bylo-li jim podáno lidovým kazatelem a v populární formě. Je proto tvrzení o vzdálenosti lidu od tehdejší vědy správné jen částečně, dovedeno do důsledků by bylo málo spravedlivým podceňováním úrovně lidu.

Jestliže se ozývají z tábořské strany či Želivského hlasy, jež kritizují mistry a odmítají jejich učenost, pak není správné je vysvětlovat apriorním odporem proti vzdělání či neporozuměním. Tyto názory pronikaly ve větší míře na veřejnost zejména v době, kdy už nastala roztržka mezi univerzitou a radikálním hnutím, kdy mistři stáli politicky na jiných pozicích než Želivský nebo selsko-plebejské hnutí, kdy si universita osobovala právo posuzovat nepříznivě názory, jež se staly mezi tím drahé lidovému hnutí,⁷ a tím vyvolávala proti sobě hněv radikálních skupin.⁸

⁶ Doklad toho je např. zájem o průběh Knínova kvodlibetu z r. 1409, o němž podává spolehlivou zprávu ve vídeňském procesu Jeronýmově výpověď svědka Kašpara Weinstaina z Ingolstadtu, ed. Ladislav Klíma, *Processus iudicialis contra Jeronimum de Praga*, Praha 1898, 28; nebo živý zájem o protiodpustkovou disputaci Husovu z r. 1412, jak její průběh zachytily Staré letopisy vyd. Palackého, 16.

⁷ Typickým projevem tohoto postoje university je dopis M. Křišťana z Prachatic Korandovi v Doc. 633—636.

⁸ V jiné situaci se lid sám naopak vysmíval nevzdělanosti, totiž v době bouří po spálení Viklefových knih v satirickém popěvku „Zbyněk biskup abecedá ...“, namířeném proti nízkému vzdělání arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka.

Bude třeba dosti značného úsilí k tomu, aby bylo v plné míře osvětleno, do jakého stupně lze předpokládat znalosti teoretických otázek u lidu a jaké intensity dosáhlo sepětí učené kritiky s lidovými názory. Jde o úkol, který by byl vděčným předmětem studia a velmi bohatě rozmnožil naše znalosti lidového hnutí.

Pečlivá analýsa genese táborského radikalismu přináší velmi cenné poznatky. Dosud se nikdo v té šíři ani hloubce nezabýval tímto problémem a je zásluhou Kalivodovou, že doslova krok za krokem sledoval prameny o vzniku chiliasmu, rozlišil stadia jeho postupného rozvoje a poznal i relace k politice husitského měšťanstva. Je to jedna z nejcennějších partí knihy, a to i přes některé pochybnosti, jež je možno vyslovit.

Ne zcela přesvědčující je pokus o vysvětlení vzniku radikálních názorů selsko-plebejských postupnou asimilací valdenství. Jistě dnes už nebude možno popírat význam předhusitského valdenství v Čechách pro vznik husitství, pronikání jeho některých základních myšlenkových prvků a historické navazování husitského myšlení na valdenské zdroje.⁹ Ovšem v té míře, jak Kalivoda považuje valdenství přímo za základní kámen pro táborský radikalismus, bude sotva možno souhlasit bezvýhradně.

O existenci valdenství v Čechách již po dlouhou dobu před vznikem husitské revoluce je dosti dokladů. Přesto však ze žádného z nich nelze vyvozovat nějaké skutečně hromadné rozšíření valdenských v Čechách, které by mělo dosti síly stát se skutečně masovou ideologií. Zprávy jsou příliš rozptýlené, jde většinou jen o menší izolované skupiny, které je celkem snadno možno likvidovat ve většině případů běžnými prostředky protikacířského soudnictví. O takové vlně valdenských, která by byla schopna stát se masovou základnou pro rozvoj revolučního hnutí, zachované zprávy nemluví a pochybují, že je možno ji i v domněnkách předpokládat.

Naproti tomu si Kalivoda příliš málo povšiml konkrétní situace selského obyvatelstva v předhusitské době. Rozhodující skutečností je skutečně zoufalý hospodářský stav venkova, stále zhoršování právního i faktického postavení poddaných, které bylo nedávnou literaturou několikrát přesvědčivě rozebráno, a rostoucí vykořisťování poddanské práce. K tomu přistupovala ještě další skutečnost: neustálé pustošivé domácí války šlechty — záští, které dopadaly nejtvrději právě na poddané pustošením jejich vesnic, a to nejvíce v jižních Čechách. Tato strašlivá situace již sama svou povahou musela být a také skutečně byla živnou půdou pro pronikání myšlenek převratu, které se přetvářely v selském prostředí do podoby odpovídající stavu narůstání revoluční situace a konečně vyústily v radikálních požadavcích po přeměně společnosti chiliastickou vlnou. Nepopíráme-li tedy valdenské vlivy a přiznáváme-li jejich význam pro vznik husitství, přece jen to není základ výlučný.

Velmi pozorně probral Kalivoda důležitou otázku eucharistickou u radikálního Tábora, položil důraz na její význam a plným právem ji pokládá za jeden z vysoce závažných bodů pro celkové ocenění radikálních názorů. Naproti tomu však kupodivu podcenil samu skutečnost přijímání pod obojí, ač jí patří místo neméně významné, ba dokonce významnější v celkovém vývoji husitských

⁹ Není to jen F. M. Bartoš, který vcelku význam valdenství pro vznik táborství v novější literatuře popíral; ještě dále šla M. Uhlířová, *Die Genesis der vier Prager Artikel*, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Kl., Bd. 175, Abh. 3, Wien 1914, která redukovala vše výlučně na viklefské vlivy.

nauk. V kalichu není totiž dán jen vnější symbol hnutí, není jen výrazem demokratisace při bohoslužbě a není jen důsledným domyšlením velkého proudu dřívějšího, který počínaje Janovem kladl tak značný důraz právě na eucharistii. Zavedení kalicha je totiž i podstatný přínos metody teoretické práce, která sáhla k argumentům a pramenům historickým, třeba zprostředkovaným přes texty Dekretu Gratianova, a neváhala je uvést v převratnou praxi. Ale onen skutečně zásadní zlom, který zavedením laického kalicha byl způsoben, tkví ve strašlivém nebezpečí, které znamenal pro církev. Je to totiž porušení liturgické jednoty a liturgické vázanosti, které ohrožuje církev v její celistvosti, takže kalich se pak stává pro církevní politiku i učence dělískem mezi pravověrností a kacífstvím, o kalich jsou svedeny nejtěžší polemické boje a dlouho je právě kalich církví odmítán zásadně nesmiřitelně a dokonce daleko tvrději, než ostatní části husitského učení, třeba ve svém dosahu i daleko radikálnější. Je to ostatně pochopitelné, neboť ze skutečnosti kalicha pak teprve logicky vyplývají další možnosti porušování liturgické jednoty, teprve po zavedení kalicha se dospívá i k odstraňování dalších vnějších prvků bohoslužebných až do tábořské mše nebo do krajních důsledků, o nichž hovoří Kalivoda ve své práci.

Kalivoda zná dobře prameny tábořského chiliasmu, probírá je zevrubně do podrobností a dovede z nich hodně vyčíst. Hlavním jeho vodítkem je obsahový rozbor pramenů, jejich věcná náplň, které věnuje veškerou svou pozornost a nechává se jí vést při svých závěrech. Vycházeje z vnitřní, obsahové stránky pramenů, dospívá k řadě pozoruhodných souvislostí a kreslí postupný rozvoj chilastické myšlenky neobyčejně plasticky, přičemž prohlubuje i znalosti některých jednotlivostí, jako je např. zvýšení pravděpodobnosti pro správné časové zařazení tzv. Svatováclavské synody až do roku 1419, hájené dosud jen ojediněle,¹⁰ nebo prohloubený výklad soupisu radikálních článků, odvolaných universitními mistry.¹¹

Tato metoda zdůraznění vnitřní stránky pramenů má ovšem svou hranici přesně vymezenou ostatními znaky pramenů, jako je datování, způsob jejich zachování, souvislost s jinými dokumenty, kdy toliko všestranný a úplný rozbor spojený v případě potřeby s přísným zkoumáním diplomatickým, kodikologickým a paleografickým¹² umožní dospět k pevným závěrům. Kalivoda veden svou snahou po pokud možno úplném obsahovém vyčerpání materiálu však někde právě na tyto stránky nedbal dostatečně, což se pak projevilo ke škodě věci. Známá nařízení krále Václava z r. 1418 o obnovení církevního pořádku, adresovaná Praze a Berounu (a nepochybně v podobném znění i jiným městům),¹³ nedatuje Kalivoda přesně a pokouší se jejich datum posunovat¹⁴ dokonce až do roku 1418, kdy vidí situaci politickou takovou, že by tehdy mohla být vydána.

¹⁰ F. M. Bartošem *Artik*, 554.

¹¹ A. Č. VI, 37—38.

¹² Jak jej provedl nedávno např. Josef Macek, *Úmluvy zdické*, Acta Univ. Car. 1958, Phil. et hist. II, Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika Václava Vojtíšky, 195—212.

¹³ Doc. 644—645; AÖG 82, 375.

¹⁴ Kalivoda 398. K tomu ho svedl Pekař, *Žitka I*, 30—31, který nejasně řadil do výkladu o roce 1418 i tato nařízení. Pekař pro schůzku mezi rektorem university M. Janem Kardinálem a arcibiskupem Konrádem, jejíž ujednání se stalo podkladem královských nařízení, uvažoval i o datu 1417 (tamtéž 26—27), kdy byl M. Kardinál podruhé rektorem. Ovšem v roce 1418 již M. Kardinál rektorem nebyl a tudíž toto datum je automaticky vyloučeno, i kdyby nebylo ostatních souvislostí pramenně doložených.

ačkoli konfrontace s jinými doklady z konce roku 1416 nedovoluje žádnou pochybnost o jejich vrocení právě k tomuto datu.¹⁵

V tomto případě však celkem nebyla porušena souvislost výkladu a pokus o nové datování nehrál pro Kalivodovy výklady nijak podstatnou roli. Horší případ nastal při pokusu o výklad důležitého provolání ze Bzí Hory.¹⁶

Závažná pasáž z tohoto dokumentu zní: „... aby úrazové a pohoršení zjevná a rozdielové byli stavení a kažení s pomocí pána boha, krále, pánův, rytířův a panoší i vše obce křesťanské“. Kalivoda připojil za slovem rozdielové vykřičník a vyložil věc tak, že „nemůže mít jiný význam“ než jako výzva „k odstranění celého feudálního pořádku, k nastolení rovnosti mezi lidmi“. Pod zdánlivě přesvědčující analýsou však došlo k izolovanému a jednoznačnému výkladu jediného slova vytrženého z kontextu, ač se sám nabízí výklad jiný a nepochybně správný.

Je možno dosti dobře zařadit do věcné souvislosti snahu po odstranění „rozdlů“ ve smyslu nerovnosti mezi lidmi, tedy požadavek zcela převratný, s pouhým odstraněním urážek a pohoršení? Nedal se tu autor svést svým přáním vidět v prameni více, než v něm skutečně je obsaženo? Slovo rozdl totíž vůbec zde nemůže znamenat „rozdl“ v naznačeném smyslu, nýbrž neuchyluje se ani v nejmenším od svého významu, doloženého ve staré české řeči patnáctého století desítkami ba stovkami dokladů,¹⁷ rovnajícího se našemu pojmu spor, neshoda, rozepře.¹⁸ Věta z letáku tedy nemá jiný smysl, než s pomocí veškerých sil království, bez rozdlu jejich stavovské příslušnosti, odstranit urážky, pohoršení a spory, tedy nabádá k vnitřní pevnosti a odstranění neshod. Tím ovšem padají všechny Kalivodovy další vývody, ke kterým došel na základě své snahy vidět v letáku požadavek po nastolení rovnosti mezi lidmi a odstranění feudálního řádu.

Jestliže přes určité menší výhrady, jak byly vysloveny, je možno v podstatě přitakávat Kalivodově koncepci chiliasmu, je situace poněkud jiná při závěrečných odstavcích jeho knihy, ve kterých se zabývá názory krajní tábořské levice, pikartstvím a adamitstvím. Kalivodovy úvahy tu bohužel začínají několika drobnými chybami, ne snad podstatnými, ale přece jen rušivými.¹⁹ Jeho výklad pak

¹⁵ Posledně o tom Jiří Kejř, Deklarace pražské university o přijímání podobojí z 10. března 1417 a její historické pozadí, Sborník historický 8 (1961), 133–156. Tohoto článku již Kalivoda nemohl při své práci užít.

¹⁶ A. Č. III 205–208. K tomu Kalivoda 321 ns.

¹⁷ Probral jsem zevrubně doklady k tomuto termínu v materiálu Historického slovníku právní terminologie I Staročeského slovníku.

¹⁸ Ještě na konci šestnáctého století je termín „rozdl“ v tomto smyslu naprosto běžný, jak jednoznačně dokazuje citát z Koldínových práv městských H XLIII, 240: „... věc, o níž rozdl jest, a slove res litigiosa“.

¹⁹ Je to str. 362–363, kde je nutno provést několik oprav: Měšťanská oposice neformulovala svůj program čtyř artikulů teprve v průběhu letních bojů o Prahu, nýbrž daleko dříve, dokonce ještě před obležením Prahy a vyjednáváním se Zikmundem v Kutné Hoře v květnu. Není třeba podávat rozbor vzniku artikulů, ostatně dosud v uspokojivé úplnosti neprovedený, stačí jen ukázat na důležitý jejich text v dopise legáta Fernanda z dubna 1420, UB I, 34–35; k jeho datování F. M. Bartoš, *Artik* 552–553.

Měšťanské oposici ukázalo na nutnost boje nikoli teprve vítězství na Vítkově, nýbrž již květnové vyjednávání se Zikmundem v Kutné Hoře, které přesvědčilo Prahu o nevyhnutelnosti války a nutnosti jejího spojení s Tábořem. Lze pokládat tábořskou formulaci artikulů za výtvar Žižkův? Skutečnost je ta, že jí náhodou známe z Žižkova

pokračuje opět s chvályhodným úsilím o úplné a kritické probrání pramenů, avšak přece jen se dostává příliš daleko v celkovém zhodnocení krajních názorů. Nemíním arci popírat opravdu dalekosáhlý význam pikartských a adamitských ideových základů, které opravdu přesáhly rámec své doby a znamenaly nástup nového myšlení. To, myslím, nebude ani předmětem sporu. Problematické je spíše, které důsledky z toho Kalivoda vyvozuje a ke kterým hodnocením dochází.

Kalivoda sám chápe pikartství a adamitství jako názory „krajní levice“, ukazuje, že naturalistická životní filosofie se nedokázala prosadit jako vládnoucí směr a oceňuje i zachované prameny jako projevy sil převážně nepřátelských. Dobře upozornil, že k vytvoření krajních názorů došlo již po porážce selsko-plebejského křídla na Táboře, avšak dal se natolik zlákat k zevrubné pozornosti pro jejich obsahovou složku, že proti ní přece jen nezdůraznil v potřebné míře politické místo pikartsko-adamitských skupin v daném historickém stadiu pokračující a bojující revoluce. Proto také, i přes některé náznaky v textu, neuvážil až do konečných důsledků skutečnost, že šlo o názory celkem malých exklusivních skupin, které neměly naději, získat pro sebe dostatečné síly k jejich reálnému politickému prosazování. Ani pikartství ani adamitství nebylo ideologie, která se mohla stát reálnou silou, která se mohla stát přesvědčením mas. V radikálních názorech tohoto krajního zaměření nebyla ani živná půda pro další rozvoj učení; v nich sice ideově veškerý dřívější vývoj vrcholí, (ale nikoli ve smyslu hybné síly společnosti — tou byl chiliasmus!), ale také končí bez možnosti a naděje na jakékoli další rozvíjení. A tu se vnučuje otázka: není nakonec ideologie izolované exklusivní skupiny, která bez ohledu na obsahové jádro ztratila kontakt se skutečným děním a možnostmi doby, projevem sektářství, třebaš na jiné úrovni než sektářství předhusitské? V ní se došlo k absolutnímu okraji všech možností, které skýtala doba, byla to málem jakási uskutečňovaná utopie, vymykající se naprosto běžnému chápání i těch, v jejichž prospěch měla sloužit. Za těchto okolností se dostala krajní levice do tragické slepé uličky: obsahově radikální učení bylo ve stále příkřejším rozporu s reálnými možnostmi politiky a tím i aktuálního boje, stávalo se postupně překážkou, která nakonec musela být v zájmu celého hnutí i existenčního boje odstraněna.

Kalivoda používá výhradně pramenů již publikovaných a nikde nesahá přímo k rukopisům. Toto konstatování není ovšem míněno snad jako výtka nedostatku jeho práce; na úrovni současných znalostí vyčerpал známé prameny velmi důkladně. Jde spíše o to, zda můžeme vystačit s omezeným okruhem vydaných pramenů i při rozvoji příští práce.

I když podstatným přínosem pro poznání myšlenkového světa husitství jsou i diplomatické akty, zápisy sněmů a synod, ve kterých kromě usnesení politické povahy mnohdy pronikal i stav názorového boje, státoprávní dokumenty, programová prohlášení a články stran, přece jen trvalým úkolem zůstává zpracování literatury traktátové a postilové. A tu jsme pohřbívá odkázání ještě v příliš velké míře a na dlouhou dobu jen na přímé studium rukopisů.

Poměr vydané a nevydané středověké literatury byl před několika desítkami let odhadován číslem 1 : 4 nebo 1 : 5.²⁰ Ani čilá praxe editorská poslední doby nemohla příliš podstatně tento nepříznivý poměr změnit. V literatuře husitské

dopisu, ale kdo je tvůrcem, je neznámo a bude ho třeba hledat spíše v řadách táborských teoretiků a kněží.

²⁰ Martin G r a b m a n n, *Mittelalterliches Geistesleben I*, München 1926, 30.

je přes veškeré úsilí několika významných editorů tento poměr ještě méně příznivý.²¹ Nemáme po ruce ani dostatečné edice spisů Husových, ba dokonce řada z nich leží ještě v rukopisech; ještě daleko horší je stav přístupnosti díla Jakoubka ze Stříbra, Mikuláše z Drážďan, Petra Payna a jiných husitských mistrů. Právě v přístupnosti učené tvorby vzniklé na pražské universitě v kritických letech hlavních sporů před vypuknutím revolučních bojů jsou mezery velmi povážlivé. Vydán je z ní opravdu jen nepatrný zlomek.

Nebylo by jistě účelné vypočítávat, které závažné spisy dosud čekají na svého trpělivého vydavatele, který se bude moci uvázat k zdlouhavé a únavné práci na jejich edicích. Avšak nepovážlivější mezeru je třeba aspoň částečně vyplnit, totiž literaturu postil. Právě poslední shrnutí tohoto nesmírně obtížného thematicu²² ukázalo, jak otevřené jsou badatelovy možnosti a co ještě z myšlenkového bohatství husitského lidu je skryto. Pravím: z myšlenkového bohatství lidu, neboť kazatelské sbírky, jakkoli jsou díla svého autora a vyjadřují ve značné míře jeho názory a politický záměr, jsou současně i výrazem přesvědčení posluchačů, jejichž vůli kazatel svým uměním slova vyjadřoval a formuloval, mezi nimiž nacházel i ohlas a jejichž mínění mnohdy reprodukoval. Posluchači kázání jsou tak, sit venia verbo, spoluautory kázání, nám dodnes zachovaných.

Přitom je mít na zřeteli, že ne vždy jde o sbírky zcela původní a v celém rozsahu obsahově bohaté. Nalézáme i místa prázdná, opakovaná odjinud, pouhé plnění kazatelské povinnosti bez hlubšího záměru. Jisto je, že ne vše je technicky možno vydat, že ne vše si zaslouží edice. Příští průzkum tedy bude hledat takové spisy, které si zaslouží úplné edice v celém kontextu i s veškerým citátovým a dokladovým aparátem, jehož pracnost je všem, kdo pracovali kdy s původním materiálem rukopisným, velmi dobře známa; avšak proti tomu toliko částečně zpřístupňovat závažnější místa spisů jinak v celém znění k edici nevhodných.²³ Nejvhodnější způsob přiblížení takových spisů čtenáři bude nejspíše v podobě článků, které přinesou formální a obsahový rozbor díla s vybranými typickými ukázkami, jak se tato praxe už dříve vžila.²⁴

Učená literatura měšťanského husitismu vzniklá z tvorby universitních mistrů, dává ještě další příležitost k obohacení znalostí dějin české a možná světové filosofie. Je to otázka vývoje metody filosofické práce. Bude to práce velmi obtížná, až k ní přistoupí dobře připravený filosof — medievalista, vyzbrojený dobrou znalostí pramenů, heuristicky zdatný a dobře seznámený s předcházejícím vývojem, avšak její výsledek může být překvapující. Metoda filosofické práce, jak se vytvořila ve vrcholné scholastice, měla své reflexy ještě dlouho do staletí příštích a neubránila se jim ani literatura husitská, či snad ani neusílovala se jim bránit; nicméně máme ve spisech husitských myslitelů díla, jež

²¹ K tomu *Filosofie v dějinách českého národa*, Praha 1958, 65 (diskuse k referátu R. Kalivody). Tím ovšem nemá být řečeno, že prameny vydané nejsou dosti reprezentativní, aby z nich nebylo možno postihnout aspoň jádro husitského učení v podstatě již ve věrné podobě; Kalivodova kniha sama je toho svědectvím dostatečným. Požadavek dalších edic ovšem je přirozený, neboť jde o rozšíření pramenného základu pro prohloubené a detailní zkoumání příští, které je i po Kalivodově práci arci nevyhnutelné.

²² F. M. Bartoš, *Dvě studie o husitských postilách*, Praha 1955.

²³ Tu se nemíním dotýkat potřeby edic povahy jazykovědné, pro které bude obsahové kritérium jen pomocné.

²⁴ Příkladem takových prací jsou četné články F. M. Bartoše, v nichž rozebral a podal ukázky z postil Želivského, Biskupce, Jakoubka aj.

lze označit bez výhrad jako plod scholastické metody? Myslím že nikoli.²⁵ Vystopovat tento kvalitativní zlom ve vlastním vývoji filosofie, způsobený souhrnem podmínek, za nichž filosofická díla v husitství vznikla, rozlišit jemné rozdíly v metodě od doby předcházející a naznačit cesty, kam až na metodickém poli husitstvím filosofie dospěla, to bude jistě jedním z úkolů pro příští bádání v historii české filosofie. Ani na tomto poli není možno nepřiznat Kalivodovi, že v řadě podnětných úvah osvětlil nejednu metodologickou stránku husitského učení i jeho kvalitativní odlišnost od dřívějších myslitelů.

Naprosto nedostatečná pozornost byla až dosud věnována polemické literatuře protihusitské, ať jsou jejími autory čeští katolíci prodlévající v exilu v různých místech okolních zemí, či učenci cizí. Její průzkum byl hodně náhodný, často prováděný i cizími učenici v tendenční podobě, a především velmi neúplný. A přece by i z názorů této literatury, která sloužila rovněž různým cílům politickým, bylo možno čerpat velmi poučné informace o myšlenkových tendencích a ideových bojích, které se střetaly neméně prudce než zbraně. Polemické traktáty proti čtyřem artikulům pražských takového Pálče, Šimona z Tišnova, Konráda ze Soestu či Jana Hoffmanna jsou přes svou tendenčnost díla bohaté náplně a velké učené erudice, ze kterých jasně vyplývají, a dokonce často ještě lépe než ze samé literatury husitské provenience, poučné závěry o tom, jak byly husitské nauky nebezpečné pro tehdejší vládnoucí vrstvy, kde nejcitlivěji zasahovaly jádro problémů a kde přímo ohrožovaly existující společenský řád. I přes různá zkreslení, která se v podobných spisech nezřídka projevují, lze při opatrné kritičnosti studiem této literatury značně obohatit naše znalosti husitské ideologie. Zejména otevřené útoky a návrhy na radikální postup takového Gersona, Dětřicha z Niemu, či jiných autorů, dovolují dospět k bezpečným poznatkům, jak se vládnoucí hierarchie bála některých zásadních husitských nauk.

Kalivodova kniha připomněla i právnímu historikovi jeho úkoly při průzkumu husitské ideologie, které žel jsou stále ve velké části nesplněny. Přes některé drobné náběhy zůstává před právní historií hlavní povinnost připravit dílčími studii půdu k systematickému dílu o státu a právu v husitské revoluci, dílu obsáhlému a obtížnému. S Kalivodovou knihou budou velmi blízce sousedit zejména partie o právním myšlení a názorech na stát, jejichž filosofické základy jsou shodné a vycházejí z týchž hospodářských a politických předpokladů. Mnohde jde dokonce o tytéž kategorie, které určují hlavní směr úvah filosofických i právních, jak to vyniká zejména u kategorie božího zákona. Ta je i hlavním vodítkem pro právnícké úvahy husitské epochy a bude tedy dosavadní Kalivodova práce²⁶ cennou oporou i pro řešení této ústřední otázky husitského myšlení právního. Je třeba s lítostí konstatovat, že podobné knihy, jako je Kalivodova „Husitská ideologie“, pro dějiny státu a práva dosud nemáme a potrvá ještě několik let, než náběh k ní bude uskutečněn.

²⁵ Sám jsem se dvakrát tohoto problému aspoň dotkl, v diskusi na liblické konferenci o dějinách české filosofie v r. 1958, viz *Filosofie v dějinách českého národa*, Praha 1958, 66, a ve spise *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské*, v tisku. Jeho řešení musí ovšem přinést filosof.

²⁶ Přitom mám na mysli ovšem i jeho článek *Husitské myšlení*, *Filosofie v dějinách českého národa*, 40—65.

Máme právo očekávat, že diskuse, která se o Kalivodově díle rozvíjí a asi dále rozvine, přinese další poznatky a nová hodnocení, že její účastníci i sám Kalivoda podají v ohni výměny názorů další příspěvky k důležitému tematiku a že jejím výsledkem bude upřímná snaha všech účastníků přistoupit k novým pracím o husitské ideologii na vyšší bási dosažených předpokladů metodických i věcných. Nepochybuji také, že další práce Kalivodova o učení Petra Chelčického bude představovat novou fázi v bádání o husitské ideologii a že všichni pracovníci v dějinách husitství ji již nyní očekávají s oprávněnou zvědavostí.

Pokusil jsem se na okraji Kalivodovy knihy rozvést některé její podněty, třeba snad někdy i tónem polemickým, avšak plně uznávajícím i na těch místech, kde se nemohu připojit s plným souhlasem ke Kalivodovým vývodům, jeho zásluhy a iniciativu v řešení obtížných otázek. I když mi nebylo možno v rámci daných možností jít k rozborům detailním, přece jen věřím, že v odstavcích této rozpravy, a to snad i tehdy, vyslovil-li jsem některé námitky, bylo dosti zřetelně vyjádřeno přesvědčení o hodnotách Kalivodovy knihy, souhlas s podstatnou částí jejích výsledků a plné uznání autorovi za jeho výkon.

Jiří Kejř